

שמואל אלסינגר

היסטוריון, מורה ואיש ציבור

יעקב ברנאי

מרכז זלמן שזר

יעקב ברנאי

שמואל אטינגר: היסטוריון, מורה ואיש ציבור

יעקב ברנאי

שמואל אטינגר

היסטוריון, מורה ואיש ציבור

מרכז זלמן שזר לחקר תולדות העם היהודי
ירושלים

ריכוז הספר: מעין אבינר־רבהון
עריכה: ראלי סער וישראל רונן
הפקה והבאה לדפוס: יחזקאל חובב

ספר זה יוצא לאור בסיוע

משרד התרבות והספורט – מינהל התרבות והאמנויות

אוניברסיטת חיפה: הנשיא, הרקטור, דיקן הפקולטה למדעי הרוח, רשות המחקר
והקתדרה ע"ש וולפסון

,The Charles Wolfson Research Fund

המכון למדעי היהדות ע"ש מנדל, האוניברסיטה העברית בירושלים

מסת"ב 1-288-227-965-978

מספר קטלוגי 185-612

© כל הזכויות שמורות למרכז זלמן שזר לחקר תולדות העם היהודי, תשע"ב
אין להעתיק או להפיץ ספר זה או קטעים ממנו, בשום צורה ובשום אופן, אלקטרוני או
מכני, לרבות צילום או הקלטה, ללא קבלת אישור בכתב מהמוציא לאור.

סדר ועימוד: מרכז זלמן שזר

לוחות: מכון האופסט שלמה נתן; הדפסה: דפוס גרפית בע"מ

כולם בירושלים

למרים
לדפנה
לליאורי ומני, ולנכדנו אוריה

תוכן העניינים

9	פתח דבר
11	מבוא
17	פרק ראשון: קייב – לנינגרד – ארץ ישראל (1919–1935) קייב 17; לנינגרד 24; ארץ ישראל 28
33	פרק שני: האוניברסיטה העברית, שלב א (1936/7–1940/1) תלמיד באוניברסיטה 33; פעילות פוליטית 40
45	פרק שלישי: קומוניזם ולאומיות (1937–1948) אל זרועות הקומוניזם 45; מעצר ומשפט 59; "האמת" 63; האיגוד הקומוניסטי החינוכי 66; המפלגה הקומוניסטית העברית 78; מן הקומוניזם אל הציונות 81
85	פרק רביעי: האוניברסיטה העברית, שלב ב (1949–1956) לימודים לתארים מתקדמים 85; שנת השתלמות בלונדון 91; עבודת הדוקטור 99
103	פרק חמישי: דרכו באקדמיה פרופסור באוניברסיטה העברית 103; במוסדות העוסקים בהיסטוריה 113; קשרים בינלאומיים 124
134	פרק שישי: בחוג להיסטוריה של עם ישראל (1952–1987) התבססות בחוג ופוליטיקה אוניברסיטאית 134; משיעורי המבוא "הגדולים" ל"קווי יסוד" 149; הוראת האנטישמיות 154; יהדות מזרח אירופה 156; לאומיות יהודית 159; המורה של אלפי הסטודנטים 163; הקשר עם תלמידיו 166
183	פרק שביעי: עם ההיסטוריונים בני התקופה בער, דינור, היילפרין ובן-ששון 183; מלחמת העולמות: הפולמוס עם יעקב

- כ"ץ 202; מאבק החוגים: היסטוריה יהודית מול כללית 216; יחסיו עם עמיתיו להוראה 220; קשריו עם הקהילה האקדמית הבינלאומית 232
- 245 פרק שמיני: הפעילות הציבורית
חוגי העיון 246; מעורבות פוליטית וציבורית 250; משרד החינוך והוראת ההיסטוריה 266; "התיקון הגדול": הפעילות למען יהודי ברית-המועצות 272
- 286 פרק תשיעי: המחקר ההיסטורי: יהודי מזרח אירופה והאנטישמיות
יהדות מזרח אירופה 288; תנועת החסידות 293; האנטישמיות: א. הרציפות והסטראוטיפ היהודי 300; ב. מתוך העיזבון 314; ג. אטינגר בעיני חוקרי האנטישמיות 316
- 325 פרק עשירי: הסינתזות הגדולות
"הספר האדום" 325; המקורות העיקריים לכתיבת הסדרה: א. ספרי הלימוד "דברי הימים" 327; ב. שיעורי המבוא הגדולים 329; ג. קונטרסים לתולדות עם ישראל בשפה הרוסית 330; "הספר האדום" – מבנה והיסטוריוגרפיה 331; האסכולה הירושלמית 347; הביקורת על "תולדות עם ישראל" 352; אל "הספר הירוק" 366; מאמרי הסינתזה 378
- 386 פרק אחד עשר: היסטוריוגרפיה
גרץ: תכליתה המוסרית של ההיסטוריה 387; על מוריו וחבריו 393; מאמרי הסינתזה וההרצאות 398; הסמינרים ההיסטוריוגרפיים 402; נספח: קווי יסוד בתפיסת ההיסטוריוגרפיה 405; סיכום הפרק 419
- 420 אחרית דבר
- 429 קיצורים וביבליוגרפיה
- 459 רשימת המראיינים בעל-פה ובכתב
- 461 מפתחות
א. אישים ומקומות 461; ב. עניינים 478

פתח דבר

"שמואל אטינגר – היסטוריון מעצב" הוא סיפורו של אחד מחשובי ההיסטוריונים של תולדות ישראל במאה העשרים, איש ציבור, מורה שהעמיד תלמידים הרבה, ובעל השפעה עצומה על מקצוע ההיסטוריה במדינת ישראל. אטינגר, בן למשפחה חסידית-דתית מקייב-לנינגרד, עלה לארץ באמצע שנות השלושים של המאה העשרים, למד בישיבות ובאוניברסיטה העברית בירושלים, נתפס לקומוניזם ולאחר מכן היה ציוני אדוק עד סוף ימיו. סיפור חייו הוא קטע מסיפורה של מדינת ישראל, של האקדמיה הישראלית ובעיקר של ההיסטוריוגרפיה היהודית והישראלית: דור המורים מייסדי האוניברסיטה ושני הדורות של תלמידיהם. לספר שני מעגלים: האישי והדורי. המעגל האישי משרטט ביוגרפיה של אטינגר: חייו האישיים, הפוליטיים, האקדמיים, המקצועיים והציבוריים. המעגל הדורי בוחן את "דור המדינה" בהיסטוריוגרפיה הישראלית.

הספר משתרע על פני ארצות שונות, תקופות רבות ותחומים מגוונים. הוא מתחיל ברוסיה, ועובר דרך תקופת השואה וארץ ישראל המנדטורית אל מדינת ישראל בדור הראשון להקמתה. הוא פותח צוהר אל האוניברסיטה העברית בירושלים, שאטינגר בילה בה עשרות שנים מחייו – מוריה, תלמידיה, הפוליטיקה שרחשה בין כתליה ודרכה האקדמית. על אלה יש להוסיף את פעילותו של שמואל אטינגר מחוץ לכותלי האוניברסיטה: בארץ ישראל המנדטורית, במדינה העושה את צעדיה הראשונים, במערכת החינוך, ובמוסדות אקדמיים וציבוריים בארץ ומחוצה לה. אטינגר נטל חלק בוויכוחים הפוליטיים והתרבותיים במדינת ישראל, הרבה בעשייה ציבורית בתחום החינוך ובעיצוב דרכי הוראת ההיסטוריה בישראל, ורב היה פועלו למען יהודי ברית-המועצות – מאבקם, עלייתם וקליטתם. הספר פותח פריזמה אל לבנה של החברה הישראלית בשליש השני של המאה העשרים, והקורא נחשף לסוגיות וללבטים הרוחשים עד ימינו אנו.

במהלך כתיבת הספר נעזרתי בעמיתים, עוזרי מחקר ותלמידים רבים ואני מבקש להודות לכולם מעומק הלב. תודתי נתונה לכל מי שהסכימו להתראיין בעל-פה ובכתב, או להעמיד לרשותי מסמכים מארכיונם הפרטי – שמותיהם מצויים בסוף החיבור ובביבליוגרפיה. תודה לחברי הוותיק צבי יקותיאל (קותי), על שיצר בראשונה את הקשר עם משפחת אטינגר וסייע בהשגת ארכיונו הפרטי. תודה לעוזרי המחקר: נגה איילי, גלית מונאבי, מאיה ניסן וד"ר דימיטרי שומסקי. לחבריי בחוגים לתולדות עם

ישראל וללימודי ארץ ישראל באוניברסיטת חיפה ובחוג להיסטוריה של עם ישראל באוניברסיטה העברית בירושלים על שיתוף הפעולה. תודה מיוחדת לפרופ' שמואל אלמוג ז"ל, ד"ר גור אלרואי, פרופ' דוד אסף, פרופ' מנחם בן-ששון, ד"ר בני בראון, ד"ר אבריאל בר-לבב, פרופ' דני גוטוויין, מר שלמה גולדברג, ד"ר חיים גרטנר, פרופ' אפרים דוד, גברת שפרה דותן, פרופ' דוד ויטל, פרופ' יפעת וייס, פרופ' חנן חבר, מר דן חרוב, פרופ' אהוד לוז, פרופ' גיא מירון, ד"ר צבי צמרת, פרופ' אוטו דב קולקה, פרופ' יוסף קפלן, פרופ' יעקב שביט ופרופ' חיה שחם – על עזרתם הרבה.

תודה לארכיונים ולספריות שעבדתי בהם, למנהליהם ולעובדיהם. תודה מיוחדת שלוחה לארכיון האוניברסיטה העברית ולארכיון המרכז לתולדות העם היהודי בירושלים, לבית הספרים הלאומי בירושלים, לספריית אוניברסיטת חיפה ולספריית אוניברסיטת סטנפורד. תודה לבעלי הארכיונים הפרטיים שהעמידו לרשותי מסמכים (ראו הרשימה בביבליוגרפיה). בשנות עבודתי על הספר אף זכיתי לסיוע ממרכז דינור באוניברסיטה העברית. חלק ניכר מכתובת הספר נעשה במוסדות בחו"ל שהתארחתי בהם ותודתי העמוקה על הכנסת האורחים הנדיבה: למכון דונוב בלייפציג ולמנהלו הפרופ' דן דינר; ליוניברסיטי-קולג' לונדון ולראש המחלקה ליהדות הפרופ' עדה רפפורט-אלברט; לראש המכון ללימודים מתקדמים ליהדות של אוניברסיטת פנסילבניה הפרופ' דוד רוזנמן; למחלקה להיסטוריה יהודית באוניברסיטת מינכן ולראשה הפרופ' מיכאל ברנר, ולד"ר אלי בר-חן ולמכון להיסטוריה של יהודי גרמניה בהמבורג, שם נסתיימה כתיבת הספר, ולמנהלת שלו דאו הד"ר סטפני שולר-שפרינגרום ולסגנה הפרופ' אנדריאס ברמר. תודה מיוחדת לפרופ' זאב צהור על הערותיו החשובות על כתב היד של החיבור בשלב קודם.

תודתי לשולה בת-חן שהקלידה את החיבור בגרסתו הראשונה ולאסתר ששון שהקלידה אותו בגרסה הנוכחית, לרעייתי מרים ולבתי דפנה, שסייעו במסירות בשלבים האחרונים של הכנת כתב היד למסירה.

תודה עמוקה וכנה למשפחת אטינגר: לפרופ' רינה דולז'נסקי-אטינגר ולילדיה ליה ואמי על סיועם, פתיחותם וביתם הפתוח לפניי בכל עת שנזקקתי לכך. תודה מיוחדת להיסטוריון, הפרופ' שמעון (שימן) אברמסקי מלונדון, חברו הקרוב של שמואל אטינגר, איש יקר ואציל נפש, שהלך לעולמו בעת הכנת הספר לדפוס. שיחותיי הארוכות והממושכות עמו בביתו היו בעבורי מקור מידע והשראה בלתי נדלים בכתיבת הספר. תודתי למרכז זלמן שזר, שייסד פרופ' שמואל אטינגר, על הוצאת הספר; למנהלו צבי יקותיאל, למעין אבינר-רבהון, ליחזקאל חובב, לאריאלה שקדי ולצוות העובדים המסורים, וכן לעורכי הספר, ראלי סער וישראל רונן. יבואו כולם על הברכה. הקדשתי את הספר לבני משפחתי היקרים, שאין בכוה המילים להביע את רגשותיי כלפיהם.

מבוא

על הביוגרף האידיאלי, קודם כל, לחבב בני אדם, להיות סקרן ומרותק אליהם, לגלות סובלנות לחולשותיהם ומוזרויותיהם ולהיות משועשע על ידן. עליו להתייחס אל האדם לא כאל מייצר אמנות, מדע או פילוסופיה, ובוודאי לא כאל נציג של משהו, אלא עליו להיות מאוהב בעצם קיומו של האדם, בעצם חייו. אבל לביוגרף דרוש הנימוס אלף מונים, כל אדם עשוי להיות נלעג ומגוחך אם רוצים להציגו כך. לפעמים חיו גיבוריו במקומות שאין הכותב יודע עליהם דבר. עליו להבין את אודיסה, את פלונסק ואולי מקומות שכבר אינם קיימים בשום גיאוגרפיה.

(דן צלקה)¹

הביוגרפיה שלפנינו היא סיפורו של אדם, בן למשפחה חסידית-דתית, מקייב-לנינגרד, שנהרפה בידי השלטון הסובייטי ועלתה לארץ באמצע שנות השלושים של המאה העשרים. בארץ למד בשיבות ובאוניברסיטה העברית בירושלים ובמשך כעשר שנים היה קומוניסט ופעיל בארגונים הקומוניסטיים הארץ-ישראליים. בסוף שנות הארבעים נעשה ציוני אדוק, וכך נשאר עד סוף ימיו. לאחר שהשלים את לימודיו באוניברסיטה העברית היה ברוב שנות חייו היסטוריון ונמנה עם חשובי ההיסטוריונים של עם ישראל. זהו אפוא סיפור חייו ומפעלו של איש רוח, היסטוריון יהודי וישראלי, בן המאה העשרים על כל תהפוכותיה ומוראותיה וזוועותיה. סיפור חייו הוא קטע מסיפורה של ארץ ישראל המנדטורית, של האקדמיה הישראלית ובעיקר של ההיסטוריוגרפיה היהודית והישראלית בדור הראשון למדינת ישראל. החיבור מספר סיפור תלת-דורי בהיסטוריוגרפיה זו: של דור המורים – דור מייסדי האוניברסיטה; "דור המדינה" – התלמידים ההיסטוריונים שבאו בעקבותיהם, ודור תלמידיהם. ולבסוף, זהו סיפורו של אדם, של היסטוריון ושל איש ציבור פעלתן בתחומים רבים הנוגעים למקצועו, וגם מעבר להם.

כתיבת הביוגרפיה המחקרית בארץ החלה כמדומני עם הופעת "ברל" של אניטה שפירא בשנת 1980, ואת התפתחות הסוגה (ז'אנר) בארץ היא תלתה בין השאר

1 צלקה, ביוגרפיות, תל-אביב תשמ"ז, עמ' 13-17. נתודעתי אל דבריו אלה של צלקה באמצעות הסופר חיים באר, שגם הוא ציטט מהמסה היפה הזאת בספרו גם אהבתם, עמ' 13.

בתמורות שהתחוללו בחברה הישראלית – מקולקטיביות לאינדיווידואליזם.² ביוגרפיות על היסטוריונים הן סוגה רווחת בעולם. ידועות למשל הביוגרפיות על כמה מגדולי ההיסטוריונים במאה העשרים ובהם מרק בלוק, אג"פ טיילור, לואיס נימאייר, אדוארד קאר, ישעיהו ברלין, תיאודור מוזמן וגולו מאן.³ בשנים האחרונות נכתבו כמה ביוגרפיות (אמנם חלקיות) על היסטוריונים יהודים וישראלים שמקצועם תולדות ישראל, מהן שכתבו תלמידי מחקר וטרם פורסמו, כמו הביוגרפיות על מרקוס יוסט, היינריך (צבי) גרץ, שמעון דובנוב, גרשם שלום, בן-ציון דינור וסאלו (שלום) בארון.⁴ לקורא העברי גם מוכרות האוטוביוגרפיות של ההיסטוריונים יעקב כ"ץ וג'ורג' מוסה.⁵ עיון בעבודות אלה מלמד על גישות שונות לכתיבת ביוגרפיה – בעיקר זו של איש רוח והיסטוריון. יש בהן ביוגרפיות אישיות, ביוגרפיות מקצועיות ואחרות המשלבות בין התחומים.⁶ יש ביוגרפיות המנסות להיות טוטליות ומתארות את דמותו הכוללת של נשוא כתיבתן, על גדולתו, קטנותו ומורכבותו. כתיבת ביוגרפיה אפשר גם שתכיל היבטים של ביוגרפיה דורית – וזו אינה חובקת כול, כפי שיבורר להלן. היא מנסה לרדת לשורשיו ולמקורות יניקתו של ההיסטוריון ולתאר כיצד עוצבה דמותו והתפתחה במישורים השונים של פעילותו. בביוגרפיה של שמואל אטינגר בחרתי בדרך המשלבת בין הגישות האלה.

בכתיבת ביוגרפיה על היסטוריון יש מקום לדון בסוגיית מקומו של איש הרוח בחברה המודרנית. בנושא זה הרבו לעסוק בעולם הרחב וגם אצלנו.⁷ בתוך זה יש לתת את הדעת במיוחד למקומו של ה"היסטוריון בעת בינוי אומה"⁸ ומדינה, דהיינו להבהיר את הקשר שבין הלאומיות לבין הכתיבה ההיסטורית.⁹ ביוגרפיה אינה הביוגרפיה או "ספרות שבחים", ותעיד הביוגרפיה של יגאל אלון, גם היא פרי עטה של אניטה שפירא,¹⁰ וזו צריכה להיות דרכו של כל מחקר, שאין קובעים בתחילתו את מסקנותיו.

- 2 שפירא, "מסתרי הביוגרפיה", בתוך ספרה יהודים חדשים יהודים ישנים, עמ' 283. וראו עתה: חלמיש, מה מנסים הביוגרפים לעשות.
- 3 למשל: בורק, טיילור; סיסמאן, טיילור; ביטלר, מאן; האסלם, קאר; י' נימאייר, נימאייר; קוליי, נימאייר; רבניך, מוזמן. המשוטט באתרי האינטרנט ובקטלוגים למיניהם ימצא ביוגרפיות רבות על היסטוריונים.
- 4 מיכאל, יוסט; הנ"ל, גרץ; הנ"ל, הכתיבה ההיסטורית, עמ' 217–278, 306–423; דובנוב-ארליך, חיי דובנוב; ביאלה, שלום; דן, שלום; ריין, היסטוריון בבינוי אומה; ליברלס, בארון.
- 5 כ"ץ, כמו עיני; מוסה, מול פני ההיסטוריה.
- 6 קרלינסקי, היסטוריה שכנגד, עמ' 121–131.
- 7 למשל: קרן, העט והחרב; זנד, האינטלקטואל (ושם ביבליוגרפיה נרחבת); אוחנה, משיחיות.
- 8 ריין, היסטוריון בבינוי אומה.
- 9 למשל: ברגר, דובנוב, כתיבת היסטוריות לאומיות; בן-ישראל, בשם האומה; ברגר, קונרד ומרצ'ל, כתיבת האומה.
- 10 שפירא, אלון.

בחרתי בשמואל אטינגר משום שלדעתי הוא היה היסטוריון בולט בדורו, אישיות משפיעה ומעצבת, דמות כריזמטית, אדם שניסה לסלול דרכים, הצליח אך גם נכשל, וגם טעה הרבה. וכן, אטינגר היה מורי, ודמותו סקרנה אותי מאוד. האם פירושו של דבר שהיה החשוב בהיסטוריונים שפעלו באקדמיה הישראלית בשנים שלאחר הקמת המדינה? לא בהכרח, וגם לא קל למדוד "חשיבות" של בני אדם. אבל אין ספק שהוא נמנה עם קבוצה של היסטוריונים שבה היה מן הבולטים. אין בכך כדי להפחית מדמותם של אחרים, והלוואי שגם עליהם תיכתבנה ביוגרפיות.

אטינגר העמיד דורות של תלמידים, שרבים מהם היו להיסטוריונים מקצועיים בזכות עצמם. רבים מתלמידיו היו למורים להיסטוריה בבתי הספר. את ספרי הלימוד שלו למדו – על יתרונותיהם ומגרעותיהם – כשלושה עשורים, הכרך השלישי שכתב עם עמיתיו לסדרה "תולדות עם ישראל", היה לספר העזר החשוב בתחומו באוניברסיטאות במשך שנות דור. במרוצת השנים "חרש" אטינגר את הארץ לאורכה ולרוחבה והרצה את משנתו לכל מי שהזמינו: הצבא, משרד החוץ, בני נוער, והציבור הרחב בעיר, בקיבוץ ובמושב. הוא הרבה להופיע באמצעי התקשורת והיה חבר בוועדות רבות שעיצבו את לימודי ההיסטוריה בבתי הספר התיכוניים. במשך כשנות דור הוא השפיע על עיצוב התפיסה ההיסטורית הישראלית ועל הזיכרון ההיסטורי הישראלי, בעיקר על הגישה ההיסטורית הלאומית.

כהיסטוריון הייתה ידו בכל המוסדות ההיסטוריים, הציבוריים והאוניברסיטאיים, וגם באמצעותם ניסה להקנות את דרכו, שברוב שנותיו הייתה ברורה לו עד מאוד. אטינגר גם לא הרחיק את עצמו מהמדינה ומהחברה שבה הוא חי, והיה רחוק מלהסתגר במגדל השן. הוא לא חזר אמנם לפעילות פוליטית, שבה נטל חלק בהיותו קומוניסט בארץ ישראל של תקופת המנדט, אבל לא הדיר את רגליו מהוויכוחים הפוליטיים והתרבותיים במדינת ישראל וניסה להשפיע עליהם. הוא הרבה בעשייה ציבורית בתחום החינוך ובעיקר בדרכי הוראת ההיסטוריה בישראל, ורב היה פועלו בנושא יהודי ברית המועצות, מאבקם, עלייתם וקליטתם.

"אין ספק" – ביטוי שאטינגר הרבה להשתמש בו – שניסה במהלך חייו להטביע חותם על המדינה ועל דרכה המתהווה לנגד עיניו. הוא עשה זאת באמצעים רבים ומגוונים כבר מראשית דרכו, בין השאר בחוגי הבית והעיון שקיים שנים רבות בביתו, ואחר כך באמצעות פועלו האקדמי והציבורי. בכל דרכו ופעילותו, כך הצהיר, ראה במקצוע ההיסטוריון מכשיר להשפעה על פי דרכו, ולא "מדע לשמו".¹¹ לביורגפיה שני מעגלים: האישי והדורי. במעגל האישי ניסיתי לכתוב ביוגרפיה טוטלית של אטינגר: חייו האישיים, דהיינו חייו הפרטיים והמשפחתיים; חייו

11 אדמוני, אופטימי, עמ' 30–31.

המקצועיים, ובתהום זה ניסיתי להקיף את פעילותו כמורה וכחוקר; פעילותו הציבורית, כלומר פעילותו הפוליטית ומעורבותו בפעילות ציבורית אחרת – באקדמיה ובמוסדות רבים מחוצה לה. במעגל הדורי הייתי חייב להצטמצם, אך מאחר שהעסיקה אותי השאלה, מה הם הקווים המאפיינים את "דור המדינה" בהיסטוריוגרפיה הישראלית, נתתי לכך ביטוי בביוגרפיה.

הביוגרפיה משתרעת לה על פני ארצות, תקופות ומגוון תחומים. היא מתחילה באוקראינה וברוסיה, ברית-המועצות בזמן המהפכה, עוברת דרך תקופת השואה, ארץ ישראל המנדטורית ומדינת ישראל בדור הראשון להקמתה, ומגיעה אל האוניברסיטה העברית בירושלים, שאטינגר בילה בה עשרות שנים מחייו – כסטודנט וכמורה. על אלה יש להוסיף את פעילותו הענפה מחוץ לאוניברסיטה: בארץ ישראל המנדטורית, במדינה ובאקדמיה הישראלית על שלוחותיה, ובמוסדות אקדמיים וציבוריים בחו"ל.

בחרתי להוליך את הביוגרפיה לא רק על ציר הזמן אלא גם על פי נושאים המשתרעים על פני תקופות ארוכות. הואיל ואטינגר היה אדם שניסה לעצב את המציאות בכל מקום שבו נמצא, ובהיותו מנהיג בעל אופי סוער ואיש רוח שמעולם לא שקט על שמריו, ניסיתי לבדוק לאורך החיבור את הקשר שבין האיש לדורו, והאם יש קו מקשר בכל דרכו המפותלת ורבת הגוונים והתחומים.

משעלה אצלי רעיון הכתיבה, רציתי לברר תחילה אם אטינגר השאיר אחריו ארכיון, וכאן בא לעזרתי צבי יקותיאל (קותי), מזכיר "החברה ההיסטורית הישראלית" ומנהל "מרכז ולמן שזר". אטינגר עמד בראש גופים אלה שנים רבות, ויקותיאל היה מקורב אליו מאז. רינה דול'נסקי-אטינגר, אלמנתו של אטינגר, ביקשה להיפגש אתי ובתום השיחה הודיעה לי שהארכיון קיים ויועמד לרשותי לאחר שתכין אותו כראוי. החומר הכיל אוצר בלום של מסמכים: מכתבים אישיים וציבוריים, חוות דעת והמלצות, חומר הקורסים שלימד (דומני שכמעט במלואו) וכתבי יד של הרצאות ומחקרים רבים, מהם שלא פורסמו, אחרים שלא השלימם והרצאות רבות שהרצה. לאחר שסיימתי לכתוב את הטיוטה השנייה של הביוגרפיה, הודיעו לי בני משפחת אטינגר שמצאו במחסן עוד חומר, וגם חומר זה שובץ בפרקי הספר. מובן שהשתמשתי במחקריו של אטינגר שפורסמו. חשוב לי לציין, שדול'נסקי-אטינגר, חוקרת בזכות עצמה (בחקר הסרטן), לא העמידה לי שום תנאי. היא נתנה לי את החומר, והיא ובני משפחתה לא התערבו בעבודתי כלל. נהניתי מחופש אקדמי ומחקרי מוחלט. לארכיונו של אטינגר נתוספו גם חומרים מארכיונים אחרים. אציין במיוחד את ארכיון האוניברסיטה העברית בירושלים וכמה ארכיונים פרטיים, המצויים ב"ארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי", ובהם אלה של יהודה לייב מאגנס, בן-ציון דינור וישראל היילפרין. איתרתי מסמכים ב"ארכיון הציוני" ו"בגנזך המדינה", וגם בארכיון סאלו בארון באוניברסיטת סטנפורד בארצות-הברית.

חבריו של אטינגר לדרך הקומוניסטית (באמצעות יהודית ביאלר), האקדמית

והאישית (דב קולקה, ישראל ברטל ויעקב רואי), העבירו אלי מסמכים וחומרים רבים וחשובים בתחומים השונים, וכן עשתה שפרה דותן, אלמנתו של ההיסטוריון שמואל דותן, מחבר הספר "אדומים" על תולדות הקומוניזם בארץ ישראל בתקופת המנדט. שמעון אברמסקי מלונדון, חברו הקרוב של אטינגר, פתח לפניי את ארכיונו הפרטי והקדיש ימים ושעות רבות לשיחות על אטינגר. בהיות נשוא הביוגרפיה מוכר לרבים, הפצתי בראשית עבודתי (אפריל 2000) חוזרים לתחום האקדמי, הציבורי והאיש, ובהם שאלות. קיבלתי עשרות תשובות בכתב וראיינתי רבים בעל־פה. רק בודדים סירבו להתראיין, והריני מכבדם.

הארכיון שאטינגר טרח לסדרו עוד בחייו הגיע אליי לאחר מיונו וסידורו בידי המשפחה, ולא נותרו בו מסמכים מהתקופה הקומוניסטית בחייו. אין אנו יודעים את הסיבה לכך. מלבד הקורסים שלימד (ומעט גם מאלה שלמד בהם) באוניברסיטה, מחקרים, ומסמכים ספורים שנשמרו בארכיונו כבר משנות החמישים של המאה העשרים – מראשית דרכו האקדמית – רוב החומר בארכיון הפרטי של אטינגר החל להישמר באמצע שנות השישים. אטינגר נהג לרשום בשולי רוב המסמכים לאיזה תחום בפעילותו הם השתייכו, ואף הוסיף אם השיב על הפניות אליו ומתי. האם החל לעשות זאת כשראה שענייניו רבים מדיי ועליו להשליט בהם סדר, או שמא החל לחשוב על כתיבת זיכרונות או אוטוביוגרפיה? נראית לי רחוקה האפשרות שהרהר בביוגרף שלו שיקום ביום מן הימים. לצורך כתיבת הביוגרפיה אף ביקרתי במחוזות ילדותו של אטינגר: בקיבו שבה נולד, בסנט פטרבורג־לנינגרד שבה גדל, ובאודסה, שממנה הפליגה המשפחה לארץ ישראל. איתרתי את הרחובות ואת הבתים שבהם נולד וגדל. קראתי ככל יכולתי על המקומות הללו, ובכך הקשבתי לעצמו של דן צלקה, שהבאתיה בראשית המבוא.

ניסיתי לשרטט תמונה קבוצתית ודורית של כמה מעגלים בחייו, והשתדלתי שלא לפגוע בצנעת הפרט ובכבוד האדם, יחד עם גילוי מרבי של העובדות והתירה לאמת. בכך ניצבו לפניי דילמות לא פשוטות, ואני מקווה שהצלחתי להתמודד אתן בדרך ראויה. בחיים בכלל, בצד הרצינות התהומית והאינטלקט העמוק מתקיימים גם מאבקי כוח, קרנות, שנאות ואהבות ואינטרסים. קיים גם פן רכילותי, קטנוני, לפעמים נבזי ולעתים משעשע. לא נמנעתי מלהציג גם את אלה, שכן גם זה פן של חיי אדם. בכתיבתי השתדלתי לשמור על ראייה המאזנת בין ביקורת ממרחק הזמן לבין ניסיון להבין את האדם ואת רוח התקופה שבה חי ופעל. כמה עמיתים, מהם מתלמידיו של אטינגר, קראו את כתב היד של חיבור זה או חלקים ממנו, העירו עלי הערות חשובות ומועילות ותודתי העמוקה נתונה להם. מובן מאליו שלא כולם ראו עין בעין את דמותו כפי ששרטטתי אותה.

כאמור הייתי תלמידו של אטינגר, הערכתי אותו ויחסינו היו טובים, אם כי לא נמנית עם המקורבים אליו במעגל הראשון של תלמידיו. לאחר כמה שנות הוראה בחוג

שמואל אטינגר: היסטוריון, מורה ואיש ציבור הוא סיפורו של אחד מחשובי ההיסטוריונים של תולדות ישראל במאה העשרים, מורה שהעמיד תלמידים הרבה והיה בעל השפעה עצומה על מקצוע ההיסטוריה במדינת ישראל. אטינגר, בן למשפחה חסידית-דתית מקייב-לנינגרד, עלה לארץ באמצע שנות השלושים של המאה העשרים, למד בישיבות ובאוניברסיטה העברית בירושלים, נתפס לקומוניזם ולאחר מכן נעשה ציוני אדוק עד סוף ימיו. סיפור חייו הוא פרק מן הסיפור של מדינת ישראל, של האקדמיה הישראלית ובעיקר של ההיסטוריוגרפיה היהודית והישראלית: דור המורים מייסדי האוניברסיטה ושני הדורות של תלמידיהם. לספר שני מעגלים: האישי והדורי. המעגל האישי משרטט ביוגרפיה של אטינגר: חייו האישיים, הפוליטיים, האקדמיים, המקצועיים והציבוריים. המעגל הדורי בוחן את "דור המדינה" בהיסטוריוגרפיה הישראלית.

שמואל אטינגר: היסטוריון, מורה ואיש ציבור משתרע על פני ארצות שונות, תקופות רבות ותחומים מגוונים. הוא מתחיל ברוסיה, ועובר דרך תקופת השואה וארץ ישראל המנדטורית אל מדינת ישראל בדור הראשון להקמתה. הוא פותח צוהר אל האוניברסיטה העברית בירושלים, שאטינגר בילה בה עשרות שנים מחייו – מוריה, תלמידיה, הפוליטיקה שרחשה בין כתליה ודרכה האקדמית. על אלה יש להוסיף את פעילותו של שמואל אטינגר מחוץ לכותלי האוניברסיטה: בארץ ישראל המנדטורית, במדינה העושה את צעדיה הראשונים, במערכת החינוך, ובמוסדות אקדמיים וציבוריים בארץ ומחוצה לה. אטינגר נטל חלק בוויכוחים הפוליטיים והתרבותיים במדינת ישראל, הרבה בעשייה ציבורית בתחום החינוך ובעיצוב דרכי הוראת ההיסטוריה בישראל, ורב היה פועלו למען יהודי ברית-המועצות – מאבקם, עלייתם וקליטתם. הספר פותח צוהר אל לבה של החברה הישראלית בשליש השני של המאה העשרים, והקורא נחשף לסוגיות וללבטים הרווחים עד ימינו אנו.

0 01850000612 5
185-612 דאנאקוד

מחיר מומלץ: 110.20₪